SADRIDDIN AYNIY ASARLARINING BADIIY TILI VA USLUBIY XUSUSIYATLARI: LINGVOPOETIK TAHLIL

Abdullayev Maxmud
Termiz davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Sadriddin Ayniy ijodining o‘zbek va tojik adabiyoti taraqqiyotidagi o‘rni, adib asarlarining badiiy tili hamda uslubiy xususiyatlari lingvopoetik jihatdan tahlil qilinadi. Yozuvchining nasriy asarlarida xalqona leksika, maqol va matallar, frazeologik birliklar, dialogik nutq hamda obraz yaratish vositalarining qo‘llanishi yoritiladi. Shuningdek, adib ijodida milliy tafakkur, ijtimoiy hayot manzaralari va inson ruhiyatining til vositasida ifodalanish xususiyatlari ochib beriladi. Tadqiqotda Sadriddin Ayniy asarlarining lingvistik va badiiy-estetik imkoniyatlarini o‘rganish filologik tahlilning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Sadriddin Ayniy, badiiy til, lingvopoetika, uslub, xalqona leksika, frazeologizm, obrazlilik, milliy tafakkur, nasr

ARTISTIC LANGUAGE AND STYLISTIC FEATURES OF SADRIDDIN AYNIY’S WORKS: A LINGUOPOETIC ANALYSIS

Abdullayev Maxmud
Termez State University

Abstract: This article explores the contribution of Sadriddin Ayni to the development of Uzbek and Tajik literature, focusing on the artistic language and stylistic features of his literary works from a linguopoetic perspective. It examines the use of colloquial vocabulary, proverbs, idiomatic expressions, dialogue, and linguistic devices employed in the creation of literary images. Particular attention is paid to the representation of national mentality, social realities, and human psychology through language. The study highlights the significance of Ayni’s literary heritage for linguistic and literary research.

Keywords: Sadriddin Ayni, literary language, linguopoetics, style, colloquial vocabulary, phraseology, imagery, national mentality, prose

Sadriddin Ayniy XX asr boshlarida Markaziy Osiyo adabiy-madaniy muhitida muhim o‘rin egallagan yirik adib, ma’rifatparvar, olim va jamoat arbobidir. Uning ijodiy merosi tojik va o‘zbek adabiyoti taraqqiyoti, milliy nasrning shakllanishi hamda ijtimoiy tafakkur rivoji bilan uzviy bog‘liqdir. Adib asarlarida xalq hayoti, ijtimoiy

(cc) BY

munosabatlar, ma’rifatparvarlik g‘oyalari, inson qadr-qimmati va jamiyatdagi o‘zgarishlar badiiy ifodasini topgan.

Sadriddin Ayniy ijodini filologik nuqtayi nazardan o‘rganish, avvalo, uning asarlarida qo‘llangan til birliklari, badiiy tasvir vositalari, uslubiy qatlamlar va milliy-madaniy mazmunni aniqlashni taqozo etadi. Yozuvchi xalqning kundalik nutqi, tarixiy xotirasi va ijtimoiy tajribasini badiiy matnga olib kirish orqali asarlarining hayotiyligi va ta’sirchanligini ta’minlagan.

Adibning badiiy mahorati nafaqat voqealarni tasvirlashda, balki til vositalari orqali qahramonlarning xarakterini ochish, ijtimoiy muhitni gavdalantirish va muayyan davr ruhini ifodalashda ham namoyon bo‘ladi. Shu sababli uning asarlarini lingvopoetik va stilistik jihatdan tahlil qilish dolzarb ilmiy ahamiyatga ega.

Maqolaning maqsadi Sadriddin Ayniy asarlarining badiiy tilini, leksik-semantik qatlamlarini va uslubiy xususiyatlarini filologik jihatdan o‘rganishdan iborat.

Sadriddin Ayniy 1878-yilda Buxoro amirligi hududida tug‘ilgan. U o‘zining ijodiy va ilmiy faoliyati orqali XX asr tojik adabiyotining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan. Ayniy ijodida ma’rifatparvarlik, ijtimoiy adolat, insonparvarlik va xalq manfaatlarini himoya qilish g‘oyalari yetakchilik qiladi.

Adibning “Odina”, “Doxunda”, “Qullar”, “Esdaliklar” kabi asarlari uning ijodiy merosida muhim o‘rin tutadi. Ushbu asarlarda xalqning tarixiy hayoti, ijtimoiy tengsizlik, eski turmush tartiblari, inson taqdiri va jamiyatdagi o‘zgarishlar badiiy tasvirlangan.

Ayniqsa, “Esdaliklar” asari adibning shaxsiy hayoti bilan bir qatorda, o‘z davrining ijtimoiy-madaniy muhitini yorituvchi muhim manba sifatida ahamiyatlidir. Unda tarixiy voqealar, kundalik turmush, ta’lim, urf-odat va insonlar o‘rtasidagi munosabatlar muallifning kuzatuvlari orqali ifodalanadi.

Ayniy ijodining muhim xususiyatlaridan biri shundaki, yozuvchi xalq hayotini tasvirlashda sun’iy va murakkab ifodalardan ko‘ra, tabiiy nutq shakllari, xalqona iboralar va hayotiy dialoglarga keng murojaat qiladi. Bu esa uning asarlarida milliy ruh va tarixiy muhitning ishonarli aks etishiga xizmat qiladi.

Sadriddin Ayniy asarlarining badiiy tilini o‘rganishda leksik qatlam alohida ahamiyatga ega. Yozuvchi o‘z asarlarida xalqning turmush tarzi, kasb-hunari, ijtimoiy mavqeyi, urf-odatlari va ma’naviy qarashlarini ifodalovchi so‘zlardan samarali foydalanadi.

Adib nasrida quyidagi leksik qatlamlar muhim o‘rin egallaydi:

1. Xalqona leksika. Xalqning kundalik hayotida faol qo‘llanadigan so‘z va iboralar asarlarning tabiiyligini ta’minlaydi. Bunday birliklar qahramonlarning ijtimoiy kelib chiqishi, dunyoqarashi va nutqiy xarakteristikasini ochishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

(cc) BY

2. Tarixiy va ijtimoiy leksika. Ayniy asarlarida muayyan davrga xos ijtimoiy munosabatlar, boshqaruv tizimi, ta’lim va turmush tartiblarini ifodalovchi birliklar uchraydi. Ular tarixiy voqelikni til vositasida qayta tiklash imkonini beradi.

3. Ma’rifiy va diniy leksika. Adib yashagan davrning madaniy-ma’rifiy muhiti uning asarlarida ham o‘z aksini topgan. Ta’lim, axloq, diniy qarashlar va ma’naviy qadriyatlar bilan bog‘liq so‘zlar matnning g‘oyaviy mazmunini boyitadi.

4. Emotsional-ekspressiv birliklar. Muallif qahramonlarning ruhiy holati, ijtimoiy munosabatlarga munosabati va ichki kechinmalarini ifodalashda baholovchi, ta’sirchan so‘zlardan foydalanadi.

Mazkur leksik qatlamlarning o‘zaro uyg‘unligi yozuvchi uslubining muhim belgilaridan biri hisoblanadi.

Frazeologik birliklar va xalq maqollarining badiiy vazifasi

Sadriddin Ayniy asarlarining lingvopoetik xususiyatlarini belgilovchi muhim omillardan biri xalq og‘zaki ijodiga xos til birliklaridan foydalanishdir. Maqol, matal, ibora va obrazli ifodalar badiiy matnda xalq tajribasi va milliy tafakkur ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Frazeologik birliklar qahramonlarning xarakterini ochish, muayyan vaziyatga munosabat bildirish va nutqning emotsional ta’sirchanligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Ular yordamida muallif murakkab ijtimoiy yoki ruhiy holatlarni qisqa, obrazli va ta’sirchan shaklda ifodalashi mumkin.

Xalq maqollari esa asarlarda hayotiy tajriba, axloqiy baho va ijtimoiy munosabatlarni umumlashtiruvchi vosita vazifasini bajaradi. Bunday birliklarning qo‘llanishi matnning milliy koloritini kuchaytiradi hamda kitobxonning tasvirlangan voqelikni xalq dunyoqarashi asosida anglashiga yordam beradi.

Frazeologik birliklarning badiiy matndagi vazifalarini quyidagicha tasniflash mumkin:

obraz yaratish va qahramon xarakterini ochish;

ijtimoiy munosabatlarga baho berish;

muallifning emotsional munosabatini ifodalash;

xalqona nutq muhitini shakllantirish;

matnning obrazlilik va ta’sirchanligini oshirish.

Shu jihatdan Ayniy asarlaridagi frazeologik qatlamni alohida lingvistik tadqiqot obyekti sifatida o‘rganish mumkin.

Dialogik nutq va personajlar tilining uslubiy xususiyatlari

Sadriddin Ayniy nasrida dialogik nutq muhim kompozitsion va stilistik vazifani bajaradi. Qahramonlarning o‘zaro muloqoti orqali ularning xarakteri, ijtimoiy mavqeyi, ma’naviy dunyosi va voqealarga munosabati ochib beriladi.

(cc) BY

Dialoglar badiiy asarda faqat axborot almashish vositasi emas, balki xarakter yaratishning muhim usulidir. Har bir personajning nutqida uning dunyoqarashi, bilim darajasi, ijtimoiy muhiti va individual xususiyatlari namoyon bo‘ladi.

Adibning dialogik nutqida xalqona ifodalar, qisqa gaplar, murojaat shakllari, ritorik savollar va emotsional birliklar muhim o‘rin tutadi. Bunday vositalar tasvirlanayotgan voqealarning tabiiyligini ta’minlab, kitobxonni badiiy muhitga yaqinlashtiradi.

Personajlar nutqini lingvistik jihatdan tahlil qilish quyidagi masalalarni o‘rganish imkonini beradi:

qahramonlar nutqidagi leksik va grammatik o‘ziga xosliklar;

ijtimoiy mavqega bog‘liq nutqiy farqlar;

murojaat va munosabat bildirish shakllari;

dialoglarda emotsional-ekspressiv vositalarning qo‘llanishi;

muallif nutqi va personaj nutqi o‘rtasidagi munosabat.

Demak, dialogik nutq Ayniy asarlarining badiiy-uslubiy tizimida muhim o‘rin egallaydi.

Lingvopoetika badiiy matnda til birliklarining estetik vazifasi, obraz yaratishdagi imkoniyatlari va badiiy mazmunni shakllantirishdagi rolini o‘rganadi. Sadriddin Ayniy asarlarida ham turli lingvopoetik vositalar yordamida ijtimoiy voqelik va inson ruhiyati tasvirlanadi.

Metafora - obrazlilikni kuchaytiruvchi vositalardan biri bo‘lib, muayyan hodisa yoki tushunchani boshqa bir hodisa bilan ma’no jihatidan bog‘lashga asoslanadi. Badiiy matnda metaforik ifodalar ijtimoiy muhit va inson kechinmalarini ta’sirchan tasvirlash imkonini beradi.

Epitet - predmet va hodisalarning o‘ziga xos belgisini obrazli ifodalovchi vositadir. Ular orqali qahramonlar, tabiat manzaralari va ijtimoiy muhitning badiiy tasviri boyitiladi.

Tazod - qarama-qarshi tushunchalarni bir-biriga zid qo‘yish orqali mazmunni kuchaytiruvchi usuldir. Ayniy asarlaridagi ijtimoiy tengsizlik, eski va yangi qarashlar, jaholat va ma’rifat o‘rtasidagi ziddiyatlarni o‘rganishda ushbu vosita muhim tahlil mezoni bo‘la oladi.

Takror va sintaktik parallelizm esa matnning ritmik va mantiqiy yaxlitligini ta’minlash, muayyan fikrni ta’kidlash hamda emotsional ta’sirni kuchaytirishda xizmat qiladi.

Ushbu vositalarning qo‘llanishi adibning badiiy mahoratini, til imkoniyatlaridan foydalanish usullarini va mualliflik uslubining o‘ziga xosligini aniqlashga yordam beradi.

Sadriddin Ayniy asarlari Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy-madaniy hayoti, urf-odatlari, ma’naviy qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlarini o‘rganishda muhim

(cc) BY

manba hisoblanadi. Adib badiiy tasvir orqali xalqning turmush tarzi, ta’lim an’analari, oilaviy munosabatlari, kasb-hunari va kundalik hayotini aks ettiradi.

Lingvomadaniy tahlil nuqtayi nazaridan, uning asarlarida quyidagi yo‘nalishlar alohida e’tiborga loyiq:

Milliy turmush tarzi: kundalik hayot, kiyim-kechak, oziq-ovqat, kasb-hunar va yashash muhiti bilan bog‘liq birliklar.

Ma’naviy qadriyatlar: ilm-ma’rifat, odob-axloq, insoniylik va ijtimoiy mas’uliyat tushunchalari.

Ijtimoiy munosabatlar: oila, mahalla, ta’lim va jamiyatdagi tabaqaviy munosabatlar.

Tarixiy xotira: muayyan davr voqealari va ijtimoiy o‘zgarishlarning badiiy ifodasi.

Ayniy asarlarining ushbu jihatlari til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishda muhim ilmiy imkoniyat yaratadi. Ayniqsa, adibning ikki xalq adabiy-madaniy muhitiga daxldor merosi o‘zbek va tojik filologiyasi doirasida qiyosiy tadqiqotlar olib borish uchun keng asos beradi.

Sadriddin Ayniy ijodining badiiy tili va uslubiy xususiyatlarini lingvopoetik jihatdan o‘rganish adibning adabiy mahorati, milliy tafakkur ifodasi va nasriy til taraqqiyotiga qo‘shgan hissasini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Birinchidan, Sadriddin Ayniy asarlarining badiiy tili xalqona leksika, tarixiy-ijtimoiy birliklar, obrazli ifodalar va dialogik nutqning uyg‘unligi bilan xarakterlanadi.

Ikkinchidan, maqol, matal va frazeologik birliklar adib asarlarida xalqning tarixiy tajribasi hamda milliy dunyoqarashini ifodalovchi muhim lingvopoetik vositalar sifatida namoyon bo‘ladi.

Uchinchidan, dialogik nutq va personajlar tilining individual xususiyatlari badiiy obrazlarning ishonarliligini ta’minlaydi hamda asarning ijtimoiy mazmunini chuqurlashtiradi.

To‘rtinchidan, metafora, epitet, tazod, takror va sintaktik parallelizm kabi vositalar badiiy matnning estetik ta’sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, Ayniy ijodining lingvomadaniy xususiyatlarini o‘rganish o‘zbek va tojik xalqlarining tarixiy-madaniy aloqalari, umumiy qadriyatlari va adabiy an’analarini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Shunday qilib, Sadriddin Ayniy asarlari nafaqat adabiyotshunoslik, balki leksikologiya, frazeologiya, stilistika, lingvopoetika va lingvomadaniyatshunoslik yo‘nalishlari uchun ham muhim tadqiqot manbai hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayniy, S. Esdaliklar. - Toshkent: turli nashrlar.
2. Ayniy, S. Odina. - Adib asarlarining tegishli nashri.

(cc) BY

3. Ayniy, S. Qullar. - Adib asarlarining tegishli nashri.

4. Ayniy, S. Doxunda. - Adib asarlarining tegishli nashri.

5. Vinogradov, V. V. О языке художественной литературы. - Москва: Гослитиздат, 1959.

6. Lotman, Yu. M. Структура художественного текста. - Москва: Искусство, 1970.

7. Гальперин, И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. - Москва: Наука, 1981.

8. Ҳожиев, А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. - Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.

(cc) BY